

ADNAN KADRIĆ
(Sarajevo)

PRILOG PRUČAVANJU GRAMATIČKE TERMINOLOGIJE
FRANJEVAČKE TURSKE SLOVNICE IZ FOJNICE

Anonimna i nedatirana rukopisna turska slovnica (gramatika) koja se nalazi u Franjevačkom samostanu u Fojnici najvjerovatnije je nastala u 19. stoljeću. Analizom gramatičke terminologije pokušat ćemo odgovoriti na pitanje kojoj gramatičkoj tradiciji ona pripada i u kom je periodu mogla nastati.¹

- 0.1.** U radu prije svega želimo: a) upoznati čitatelje sa gramatičkim terminima *Slovnice*; b) ukazati na zastupljenost istih gramatičkih termina koji se navode u *Slovnici* i u drugim, obrađenim gramatičkim djelima iz 19. st; c) odrediti gramatičku tradiciju unutar koje se razvijala takva vrsta terminologije; d) ukazati na to da se bosanskohercegovačka turkologija u 19. stoljeću razvijala, kako unutar osmansko-turske gramatičke tradicije, tako i unutar domaćih, južnoslavenskih gramatičkih tradicija; e) dati takav prilog koji bi u stanovitoj mjeri predstavljao doprinos daljem upotpunjavanju naših informacija o upotrebi i razvitku gramatičke terminologije u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću, osobito one terminologije koja se odnosi na opis turskog jezika; f) utvrditi u kojoj je mjeri, na osnovu analize terminologije, moguće pretpostaviti vrijeme nastanka *Slovnice*.
- 1.0.** Gramatika turskog jezika čija je terminologija predmet našega rada² sastoji se od dvije veće cjeline: prva cjelina sadrži gramatički opis turskog jezika na našem jeziku, dok drugu cjelinu čine tekstovi za

¹ Raniji broj pod kojim je bio zaveden rukopis turske slovnice u knjižnici samostana Sveti Duh u Fojnici bio je 19572; novi broj je 45/50. Na faksimilu br. 1 može se primijetiti broj pod kojim je ranije bila zavedena slovnica. U novije vrijeme umjesto *Turska slovnica* rukopis je naslovljen samo kao *Slovnica*.

² Prof. dr. Ekrem Čaušević već duže vrijeme radi na projektu obrade rukopisnih gramatika turskog jezika u Bosni u 19. stoljeću.

uvježbavanje turskog jezika. Druga cjelina pisana je u potpunosti, izuzev tematskih naslova i podnaslova, na turskom jeziku i to latiničnim pismom.³ S obzirom na ustrojstvo, *Slovnica* predstavlja i neku vrstu gramatičkog priručnika za učenje turskoga jezika.

- 1.1. Tekst *Slovnice* ima ukupno 32 paginirana lista (64 strane). Oznake za listove nalaze se na svakoj parnoj stranici, počev od prve stranice. Na prvoj strani autor *Slovnice* ovako otpočinje gramatički opis turskoga jezika:

“Najprvo se ima znati da u turskom jeziku neima kod imena samostavni kakva članka koji se predstavljaju njima, kao kod Talianacâ, Francuzâ i Spanjolacâ; oni se služe kao Slavljani, Latinci s padežima np: Baba, otac, Ana, mati; Kardaš, brat; Khiz kardaš, sestra; dost, prijatelj; dušman, neprijatelj.

O Imenu Samostavnom

Jezik turski ima dva sklanjanja” (Slovnica, str. 1a)

- 1.2. Gramatičku terminologiju u *Slovnici* srećemo samo u prvome dijelu *Slovnice*. Osim oznaka za listove, na stranicama *Slovnice* / gramatike, na svakoj 8. stranici, nalaze se i oznake predstavljene velikim latiničnim slovima: A, B, C, D, E, F, G.
- 1.2.1. Gramatički dio *Slovnice*, onaj u kojem srećemo gramatičke termine, pisac gramatike otpočinje sljedećim tematskim cjelinama: *O Imenu samostavnom*; *O imenu pridavnom*; *O poređenju imena pridavnih*; *Način za napraviti ime pridavno*; *O brojevih*; *Glavni brojevi*; *Redovni brojevi*; *Dieleći brojevi*; *Opazka*; *O zaimenima*; *Zaim. Odnosni*; *Zaimen. posjedujući*; *Primjeri za vježbanje*; *O glagoljima*; *Primjer sprege olmak biti i olmamak nebiti*; *Prva sprega*; *Drugo sprezanje*; *Sprezanje glagolja trpnih*; *O glagoljim nekipljivim*; *Opazke svrhu sprezanja glagolja*; *O Zapostavcima*; *O zapostavcima sklonjivim*; *O prislovima*; *O veznicim*; *O medjumetnim*. Gramatički opis turskog jezika potom se nastavlja povećom tematskom jedinicom *Nješto o slaganju iliti Syntasi Slovnice turske*, i završava manjom tematskom cjelinom *Njesto o izvadjanju /etimologiji/*.
- 1.2.2. Drugi dio *Slovnice* (*Za vježbanje i Analiziranje Turskog jezika*; 29a-32b) sastoji se od sljedećih cjelina: *Pisma*; *Poslovice*; *Bajke*; *Anekdote*. U drugome dijelu *Slovnice* ne srećemo gramatičke termine.

³ Na prvoj i na posljednjoj strani rukopisa *Slovnice* stoji pečat sa grbom i tekstom, čitko ispisanim: *Knjižnica Franjevačkog samostana – Fojnica*. Vidi: faksimil br. 1 i faksimil br. 2.

1.2.3. Na osnovu gore navedenog, vidimo da se autor u tekstu *Slovnice* bavi najviše morfološkim opisom turskog jezika, manje sintaksom, jako malo tvorbom / etimologijom i gotovo nikako fonetsko-fonološkim opisom turskoga jezika. Zato je u *Slovnici* najmanje termina koji se tiču fonetsko-fonološkog opisa, a najviše onih koji se bave morfološkim opisom gramatike turskog jezika. Premda bi se, općenito govoreći, moglo reći da u 19. stoljeću u našim krajevima, kao i u susjednim zemljama i administrativno-upravnim oblastima, sintaktički pristup opisivanju jezičkih pojava nije bio nešto osobito razvijen niti popularan,⁴ u tekstu *Slovnice* ipak zapažamo i takvu vrstu opisa gramatike turskog jezika, kao i terminologiju koja nužno prati takvu vrstu opisa.⁵

2.0. Terminologija kao skup precizno definiranih termina u nekoj znanosti različito se promatra u različitim lingvističkim školama. Ono što je zajedničko za sam pojam *termin* jeste njegova preciznost i jednoznačnost.⁶ Tome u gramatici teže i gramatički termini. U povijesti jezikoznanstva poznata je pojava preuzimanja gramatičke terminologije iz grčkog preko latinskoga jezika,⁷ najčešće prevodenjem ili preuzimanjem (sa stanovitom adaptacijom ili bez nje). Kao primjer prevodenja termina iz latinske gramatičke tradicije u *Slovnici* možemo uzeti naziv za vokal / samoglasnik *slovo glasovito*, što je izravni prijevod latinskoga termina *vocalis* (glaslan > glasovit). Termini u *Slovnici* kao što su *nominativ*, *genitiv*, *dativ*, *ablativ* preuzeti su iz latinskog jezika.

⁴ Vidi: Stančić, Ljiljana, *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu (Sarajevo 1986.); Prilikom izrade svoje doktorske disertacije, Ljiljana Stančić je došla do ovakvog zaključka uvidom u velik broj različitih gramatičkih djela koja se bave gramatičkim opisom našega jezika, djela koja su se koristila u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću. Ako se, pak, osvrnemo i na Berbićevu gramatiku turskog jezika, i na Dragomanovićev prijevod gramatike Mehmeda Fuada i Ahmeda Dževdeta "Kava'id-i Osmaniye" (*Pravila otomanskog jezika*, Mostar, 1870), kao i na Stovrinu gramatiku, vidjet ćemo da ni u tim gramatikama ne nalazimo osobito razvijen sintaktički opis jezika.

⁵ U gimnazijama čiji su inicijatori bili Franjevci srećemo i podjele učenika prema glavnim predmetima koji su se proučavali - u gramatičkom dijelu gimnazije: *pricipia*, *grammatica*, *synaxis*. Međutim, kada pogledamo gramatička djela koja su se kod njih proučavala na časovima, naprimjer, latinskoga ili "bosanskoga", vidjet ćemo da ni u tim djelima dugo vremena nije bio razvijen sintaktički opis jezika. (Vidi detaljnije: Jelenić, Julijen, *Kultura i bosanski Franjevci*, II svezak (1. izdanje -1915. /2. izdanje priredio: M. Karamatić), Svjetlost, Sarajevo 1990.

⁶ Vidi: Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva - II*, Zagreb 1969., 605-608.

⁷ "... koju su francuski gramatici usvojili u doba od XVII do XIX st. (gramatici Port-Royal...), a dijelom na inovacijama koje su nastale u XIX st. zahvaljujući pojavi i razvitku poredbene gramatike." (Simeon, 607).

2.1. Terminologija je neodvojivi dio gramatičkog opisa nekog jezika. Ona je također sastavni dio metajezika koji koristi autor nekog gramatičkog djela. Gramatička terminologija dopunjuje gramatička objašnjenja.

2.1.1. Brojni termini u *Slovnici* postaju jasniji tek nakon pročitanih primjera, pošto se mnogi od termina koji se koriste u njoj danas ne susreću, ili se vrlo rijetko susreću u gramatičkoj literaturi na našem jeziku.⁸ Uz svako gramatičko pravilo i pojavu u *Slovnici* stoji primjer iz turskog, sa prijevodom na naš jezik. Primjeri su vješto odabrani; oni upotpunjuju semantičku sliku određenog gramatičkoga termina.⁹ Kao ilustraciju možemo navesti slijedeći odlomak iz *Slovnice*:

"Glagolji koji su izvedeni iz dionstva arapski i iz glagolja samostavnoga olmak hoće imat Dativ. Np: inajete lajik olmak biti dostojan pomilovanja; bir nesneje talib olmak želiti kakvu stvar.

Glagolji bojat se, mrziti, hoće imat ablativ Np: Allahtan korkar boji se Boga.

Glagolji trpni kadkad hoće imat Dativ, a kadkad Ablativ. Np: ona tutuldi bio je ufaćen mjesto onoga; bu kale (filan) djeneral elinden feth olundi, ovoje mjesto uzeto po nekome generalu ..." (*Slovnica*, str. 18b)

Dakle, na osnovu primjera na turskom jeziku jasnije nam je u kojem značenju autor *Slovnice* upotrebljava termine: *dionstvo*, *glagolj samostavni*, *dativ*¹⁰, *ablativ* i *glagolj trpni*. Termin "dionstvo arapsko" autor *Slovnice* u navedenom primjeru koristi za oblik participa aktivnog (isîm-i fâ'il) arapskog porijekla. Adekvatnost gramatičkih termina franjevačke slovnice iz Fojnice u opisu gramatičkog sistema turskog jezika pitanje je koje zahtijeva šire studijsko istraživanje.¹¹

⁸ Ovdje ne govorimo o polisemičnosti termina koji bi u različitom okruženju (kontekstu) imali različita značenja nego o komplementarnosti gramatičkih termina i gramatičkoga opisa jezika.

⁹ Lj. Stančić u svome radu "Termin i kontekst" (*Književni jezik*, 14/4, Sarajevo 1985., str. 204) skreće pažnju na značaj makrokonteksta za utvrđivanje referencijalne i informativne vrijednosti termina, osobito kad se radi o "permutacijama semema tradicionalnih (internacionalnih i pseudointernacionalnih) etiketa u metajeziku određenih lingvističkih škola, teorija, pravaca". Po njoj, kontekst nije moguće isključiti iz analiza i istraživanja ranijih faza "u razvoju stanovite terminologije, posebno onih čvornih što predstavljaju ili etapu njene konsolidacije ili pak početne korake u njenoj standardizaciji". Lj. Stančić posebno naglašava slijedeće: "... u stihijnoj, kaotičnoj realizaciji samo kontekst pruža potpunu, cjelovitu obavijest o referenciji etikete i vrijednost znaka biva određena prisustvom drugih jezičkih znakova." (*Ibid.*, str. 206).

¹⁰ Autor *Slovnice* često piše nazive padeža na latinskom (*Nominativ*, *Genitiv*, i sl.) velikim početnim slovom.

¹¹ Smatramo da je za sada dovoljno ograničiti se na rezultate dosadašnjih istraživanja gramatičke terminologije u Bosni i Hercegovini u 19. stoljeću, s tim da nije isključena mogućnost da se u budućim studijama objavljuju rezultati i usporedbe gramatičke terminologije i ostalih gramatika turskog jezika u Bosni u tom periodu.

2.1.2. Termini u tekstu gramatike, dakle i u anonimnoj turskoj slovnici iz Fojnice, zauzimaju posebno mjesto u proučavanju sadržaja gramatičkog opisa jezika njezina autora. Oni su dio njegovog stila pisanja,¹² stila na osnovu kojega možemo pretpostaviti ili prepoznavati ne samo osobitosti autorovog opisa jezika, nego i gramatičko-terminološku tradiciju unutar koje je *Slovnica* pisana. Za potvrdu navedenog možemo navesti slijedeći odlomak iz *Slovnice*:

"Turski jezik ima još jedan način osobiti za izraziti trajanje djelovanja opetujući glagolj u trećem kipu jednobrojnika načina veznog np: otura otura usandüm, sjedeći sustosam /dodialo mije/ vara vara ghiüldi idjući dugo stigo je; çeke çeke udarajući - döghie döghie tukući - ghiüile ghiüile bajildim smijući se dugo iznemogo sam. Još se služi u turskom jeziku s trećom osobom jednobrojnika veznog načina mjesto nesvršenog načina v. sadanjeg; i to samo kad je izreka potvrđujući štogod np: bunu ede bilirmisiniz?, znateli vi ovo učiniti? - okuja bilirim ja mogu čitati /znam čitati/.

Dionstvom prošlim glagolja demek govoriti, dejüp ili dijüp rečen, služi se u turskom jeziku na osobiti način odbacujući ono dočetno p np: Jaz dejü kiaghat verdi..." (*Slovnica*, str. 10b, 11a)

Upotreba gramatičkih termina u navedenom tekstu, imajući na umu da se radi o opisu turskoga jezika kao stranog, ukazuje na to da je autor posjedovao solidno jezičko obrazovanje i da je, najvjerovatnije, bio jedan od onih franjevacu koji je studirao jezik izvan Bosne, koristeći se možda kao osnovom za pisanje *Slovnice* nekom gramatikom turskog jezika na latinskom ili na njemačkom jeziku.¹³ O tome nam indirektno govori i autorov način upotrebe gramatičkih termina i prevođenje primjera sa turskog jezika.

¹² Kako Lj. Stančić u svome članku "Termin i kontekst" (*Književni jezik*, 14/4, Sarajevo 1985., str. 203) primjećuje "... Zbog toga što predstavlja jedinstvo znaka i pojma (smisla) koji mu odgovara, termin bi trebalo da bude lišen stilskih valera, emocionalnih i drugih konotativnih vrijednosti, semantičkih pomicanja i pražnjenja - svih razgranatih odnosa sinonimije i polisemije. Za razliku od općepotrebne leksike, njegova semema ne bi trebalo da bude vezana za značenje (različite komponente semantičkog sadržaja) što se ostvaruju u govornom nizu, sintagmatskim odnosima, te u specifičnim asocijativnim, paradigmatičkim relacijama (tzv. osi asocijacije ili kombinacije). Zapravo, ona, prije svega, nije (i ne bi smjela da postane) zbroj kontekstualnih semantičkih realizacija. Njene vrijednosti nisu slojevite, kompleksne, konotativne, već denotativne ...".

¹³ Jelenić u knjizi *Kultura i bosanski franjevci* piše: "Franjevački arhiv u Gučkoj Gori i danas ima Šunjića tursku slovnici i rječnik." (str. 492). Iz fra Šunjićeve biografije saznajemo da je on bio izuzetno obrazovan i da je dobro vladao i evropskim i istočnim jezicima, međutim, ne možemo posigurno tvrditi da je turska slovnica koja se sada nalazi u Fojnici Šunjićeva turska slovnica iz Guče Gore, budući da zasad nemamo dovoljno argumenata koji bi to mogli potvrditi.

2.2. Turska slovnica Franjevačkog samostana u Fojnici jedna je od rijetkih franjevačkih gramatika turskog jezika na našem jeziku.¹⁴ *Slovnica* je u cijelosti pisana latiničnom grafijom. Čak je i turski tekst pisan latinicom.¹⁵ Na osnovu analize pravopisnih osobitosti nekih dijelova *Slovnice*, uključujući čak i tekst na turskom jeziku, možemo jasno uočiti utjecaj pravopisne reforme fra Frane Jukića.¹⁶

2.2.1. Za preciznije utvrđivanje vremena nastanka *Slovnice* može nam poslužiti način pisanja gramatičkih termina unutar samog teksta, dakle, i ortografske osobitosti gramatičkih termina. Kao što je poznato, Fra Frano Jukić je 1848. godine objavio djelo *Početak pismenstva i Napomena nauka kèrstjanskoga. Na službu pučkih učionica u Bosni*. To je bio svojevrsni "bukvar" koji se nametnuo franjevačkom školstvu u Bosni i Hercegovini, potiskujući, kako Pranjковиć ističe,¹⁷ kujundžićevskom grafijom pisani Marijanovićev *Bukvar iliti početak slovstva iliričkog i latinskog jezika za učionice dèrxave bosanske* (Budim, 1836). Jukić naglašava u predgovoru svojega djela u čemu se sastoji njegova reforma grafije: "U ovome izdanju uzet je novi pravopis, od starog samo u sliedećih prominah različan:

novo: c, ć, č, dj, g, lj, nj, š, ž.

staro: cz, ch, ç, gj, gh, gl, gn, sh ol sc, x..."¹⁸

¹⁴ Vidi: Boškov, Vančo, *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1988.

¹⁵ U to vrijeme u Osmanskom carstvu se koristila arebica za tekstove na turskom, arapskom, perzijskom, pa čak i na bosanskom jeziku, i još nekim drugim jezicima naroda koji su činili sastavni dio ukupne populacije. U gramatikama turskog jezika na latinskom turski se bilježio latiničnom grafijom - svojevrsnom transliteracijom koja je uveliko bila pod utjecajem pravopisa latinskog ili njemačkoga jezika. Štaviše, brojna djela, ne samo gramatička, i na našim prostorima pisana su pravopisom koji je bio pod utjecajem latinskog pravopisa. Nakon Jukićeve reforme pravopisa otpočinje se pisati novim pravopisom i u samostanima. Taj pravopis, nastao pod utjecajem ilirskih ideja i pokreta, bliži je fonetskom principu od dotadašnjih pravopisa. U tekstu turske slovnice Franjevačkog samostana u Fojnici primjećujemo primjenu i utjecaj fra Jukićeva pravopisa u onim dijelovima koji su pisani i na našem i na turskom jeziku. Naše opažanje potkrijepit ćemo jednim kratkim primjerom iz *Slovnice*, već navedenim u tekstu našeg rada, koji je posve dovoljan da to jasno ilustrira i potvrdi: "...ćeke ćeke udarajući ..." (*Slovnica*, str. 10b). Prije Jukića u franjevačkim knjigama umjesto grafema "ć" koristio se grafem "ch". Vidimo, dakle, da se u *Slovnici* koristi, i u tekstu na turskom i u tekstu na našem jeziku, Jukićeva reformirana grafija. Za još bolju ilustraciju, u citatima iz *Slovnice*, koje smo već naveli u radu, mogu se primijetiti i neke druge osobitosti Jukićeve reformirane grafije. Dakle, utjecaj Jukićeve grafije evidentan je u turskoj slovnici Franjevačkog samostana u Fojnici, u velikom broju primjera.

¹⁶ Usporedi rukopis *Slovnice* s reformama pravopisa fra Frane Jukića. O reformama pravopisa u 19. stoljeću u BiH vidi detaljnije u: Pranjковиć, Ivo, "Fra Frano Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH", U: *Bosna Franciscana, god. 5, br. 8*, Sarajevo 1997., str. 131-144.

¹⁷ Pranjковиć, Ivo, "Fra Frano Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH", U: *Bosna Franciscana, god. 5, br. 8*, Sarajevo 1997., 134.

¹⁸ Ibid.

Gramatički termini u turskoj slovnici pisani su po pravopisu fra Frane Jukića, dakle, nakon 1848. godine. Za ilustraciju naše tvrdnje navešćemo nekoliko primjera gramatičkih termina iz *Slovnice: zaimenici posjedujući, dočetak glagolja, izvadjanje / etimologija, višebrojničnik, upravljanje glagola padežim* i sl. Posve je očigledno da je djelo pisano pod utjecajem ilirskoga pravopisa gajevca Ivana Frane Jukića, a ne pod utjecajem kujundžićevskoga pravopisa koji je dugo vremena, početkom 19. stoljeća, bio dominantan u djelima franjevačke provenijencije.¹⁹

2.3. Značenje pojedinih termina u *Slovnici* možemo razumijevati intuitivno i logički, dok je za neke druge termine potrebno poznavanje ne samo duha turskog jezika, već i duha domaće gramatičke tradicije. Tekst je pisan sažetim i jezgrovitim stilom, pismo latinično i čitko ispisano, objašnjenja kratka, terminologija dosljedna, s velikim stepenom preciznosti, sadržaj koji prethodi objašnjava nam ono što slijedi. Stil je jednostavan i u velikoj mjeri razumljiv za onog koji posjeduju elementarno znanje o gramatičkoj terminologiji koja se koristi u gramatici. Za bosansko-hercegovačku turkologiju, kao i za domaću lingvistiku, interesantna je činjenica da se u *Slovnici* koristi domaća terminologija, netipična za velik broj gramatika koje su u to vrijeme nastale na prostorima Bosne i Hercegovine u 19. stoljeću.²⁰ Tačnije, ta činjenica ukazuje na posebnost gramatičke tradicije unutar koje je *Slovnica* nastala.

3.0. U 19. stoljeću gramatička terminologija za opis turskog jezika u Bosni bila je različita kod različitih autora gramatika. Autori gramatika vršili su izbor termina na osnovu gramatičke tradicije kojoj su pripadali. To se osobito zapaža ako usporedimo gramatičku terminologiju anonimne "franjevačke" turske slovnice iz Fojnice, Dragomanovićeva prijevoda gramatike *Kavā'id-i Osmaniyye*, Stovrine gramatike i Berbićeve dvojezične gramatike *Bosanski turski učitelj*. Kod Berbića i kod Stovre, u upotrebi gramatičke terminologije, primjećujemo utjecaje osmanske gramatičke tradicije. Dragomanovićev prijevod osmanske gramatike također sadrži i termine na osmanskome jeziku. Što se tiče *Slovnice*, ona je jedna od rijetkih gramatika turskog jezika koja je u cjelini pisana u duhu domaće, tzv. južnoslavenske gramatičko-terminološke tradicije.

¹⁹ Dakle, ako pogledamo u pravopis Andrije Kujundžića (20-te godine 19. st.), pravopisne osobitosti kod biskupa Miletića (*Početak slovnice*, 1828.), i fra Stjepana Marijanovića (*Bukvar iliti početak slovnice ilirskog i latinskog jezika*), vidjet ćemo da se on u potpunosti razlikuje od pravopisa anonimne turske slovnice iz Fojnice.

²⁰ Usporedi: Karadža, Mevlida, *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije - Uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu (Sarajevo, 1984.) i Stančić, Ljiljana, *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu (Sarajevo 1986.).

- 3.1. Činjenica da u *Slovnici* nema ni jednoga termina preuzetog iz osmanske gramatičke tradicije navodi nas na pretpostavku da je gramatička terminologija, pa i sama *Slovnica* pisana daleko od utjecaja osmansko-turske gramatičke tradicije, odnosno podaleko od utjecaja osmanskog obrazovnog sistema. Pošto se u slovnici (gramatici) turskog jezika koja je predmet našega interesovanja koristi samo domaća, a ne osmanska gramatička terminologija, akcenat ćemo staviti na usporedbu te terminologije sa ostalom terminologijom tzv. južnoslavenske gramatičke tradicije u 19. i početkom 20. stoljeća, kako bismo što preciznije odredili i jasnije predstavili mjesto koje ona zauzima unutar gramatičke tradicije u kojoj je napisana.
- 3.2. Da bismo dobili što cjelovitiju predstavu o tome u kojoj se gramatičkoj tradiciji pisala *Slovnica*, odlučili smo tabelarno prikazati slijedeće: a) koji se gramatički termini koriste u anonimnoj franjevačkoj turskoj slovnici iz Fojnice; b) u kojim se djelima iz 19. stoljeća koriste isti termini koji se koriste i u *Slovnici*;²¹ i c) koji se odgovarajući termini uglavnom i danas koriste, nakon Vuk-Daničićeve reforme gramatičke terminologije. Napominjemo da je dio tabele koji govori o djelima i piscima koji su koristili istu terminologiju kakva se koristi u turskoj slovnici sastavljen na osnovu podataka objavljenih u knjigama: a) dr. Ljiljane Stančić *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*;²² i b) dr. Mevlide Karadžić *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije - Uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*.²³ Također smatramo da je, za jasnije i tačnije određivanje

²¹ "Frekventnija distribucija određenog znaka indicira da on posjeduje relevantnu terminološku valentnost, što uveliko olakšava opredjeljenja i u pokušajima standardizacije terminologije." (Lj. Stančić, "Termin i kontekst", *Književni jezik* 14/4, Sarajevo 1985., str. 206).

²² Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1986; Smatramo da je potrebno navesti nekoliko napomena kako bi čitatelji lakše mogli shvatiti podatke u tabeli koju ćemo ponuditi. Ljiljana Stančić se u svojoj doktorskoj tezi detaljno bavila gramatičkom terminologijom različitih gramatičkih djela iz 19. stoljeća. Taksativno je navodila, i šematski to prikazala, koji se termin koristio u kojim djelima (Podatke o tim djelima iznijela je detaljno u svojoj knjizi, a ranije je sličnu doktorsku disertaciju, također publiciranu, branila i Mevlida Karadžića. I ona je dala dosta podataka o gramatičkim djelima koja je ona obrađivala. Stoga smo smatrali da u radu našeg obima nije potrebno iznositi detaljne podatke o djelima iz kojih se gramatička terminologija uzima za usporedbu, iz dva razloga: a) podaci o tim djelima već su objavljeni i dati na uvid naučnoj javnosti prije petnaestak godina, i b) iz čisto tehničkih razloga. Oni koji žele detaljnije informacije o svim tim gramatičkim djelima mogu konsultirati gore navedene dvije knjige). Prvo smo izdvojili termine iz *Slovnice* i potom ih usporedili sa terminima koje su ubilježili autori navedene dvije doktorske disertacije. Zapazili smo da u obrađenim djelima gotovo da i nema *rukopisnih* gramatičkih djela. To donekle umanjuje uspješnost naše analize, ali, s druge strane, ukazuje na značaj samoga posla kojeg smo se mi prihvatili u ovom našem nepretencioznom radu.

²³ Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, 1984.

vremena kad je *Slovnica* pisana, potrebno navesti i terminologiju koja počinje kod nas prevladavati nakon Vuk-Daničičeve reforme terminologije,²⁴ te ukazati na najvažnije probleme standardizacije terminologije u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kako bismo imali što cjelovitiju sliku i potpunije stanje terminološke ujednačenosti u to vrijeme na našim prostorima.²⁵ Za usporedbu smo uzeli i djelo *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (1890) zato što to djelo predstavlja pokušaj "službene" unifikacije gramatičke terminologije na prostoru Bosne i Hercegovine krajem 19. stoljeća. *Gramatika suvremenoga turskoga jezika* prof. dr. Ekrema Čauševića²⁶ posljednja je gramatika turskog jezika koja je, kako autor sam naglašava u "Predgovoru", plod bosanskohercegovačke turkološke škole. Osim gramatičkih termina koji se koriste u gramatikama suvremenoga turskog jezika Republike Turske, u spomenutoj gramatici susrećemo i termine koji su dio tzv. južnoslavenske gramatičke tradicije, tako da komparacija te vrste gramatičke terminologije sa gramatičkom terminologijom anonimne franjevačke turske slovnice ima dva zadatka: a) da donekle ukaže na razvojnu liniju tzv. "južnoslavenske" gramatičke terminologije u opisu gramatičkog sistema turskoga jezika; b) da dopuni i precizira značenja pojedinih termina koji su navedeni u *Slovnici*, a čije značenje nije dovoljno jasno našoj stručnoj i široj čitalačkoj javnosti.²⁷

²⁴ Vidi: Stančić (1986) i Karadža (1984).

²⁵ Skraćenice koje se nalaze u tabeli opisane su onako kako ih je opisala Ljiljana Stančić u svojoj publiciranoj doktorskoj radnji, kako slijedi (Skraćenice i izvori, str. 22-26): Vidi na kraju rada *Popis skraćenica*.

²⁶ Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb 1996.

²⁷ U radu ćemo stoga pokušati pronaći adekvatne termine iz Čauševićeve gramatike za one termine koje je u *Slovnici* upotrijebio anonimni autor, a čije nam je značenje manje jasno. Želimo ukazati i na to da se u *Slovnici* mogu pronaći i brojne nejasnoće i "anomalije" pri upotrebi određenih termina i imenovanju određenih gramatičkih pojmova, pojava i kategorija, te napominjemo da ćemo u brojnim takvim slučajevima samo navesti te termine bez njihova detaljnijega preciziranja. Preciziranja takve vrste zahtijevala bi daleko više prostora i donekle bi nas udaljila od same teme ovoga rada u kojem pokušavamo utvrditi samo porijeklo gramatičke terminologije koja se koristi u anonimnoj turskoj slovnici iz Fojnice, odnosno kojoj gramatičkoj tradiciji ona pripada.

3.3. Tabela termina:

A) *Fonetika i fonologija*

Popis termina u turskoj franjevačkoj slovnici	Djela i pisci koji koriste istu terminologiju	Odgovarajući termin u <i>Gramatici bosanskog jezika</i> iz 1890. (period unifikacije terminologije)	Današnji termini (iz <i>Gramatike suvremenog turskog jezika</i> E. Čauševića)
<i>slovo</i> : 1a,	<i>slovo</i> : Gli, 1; Šv/VI, 682;	<i>glas, zvuk</i>	<i>fonem</i>
<i>slovo neglasovito</i> ²⁸ : 1a, 3a, 21a,	<i>slovo neglasovito</i> : Mt, 70; Della Bella, Reljković, Stuli	<i>suglasnik / konsonant</i>	<i>konsonant</i>
<i>suglasno slovo</i> : 8a	<i>suglasna slova</i> : Mt, 70; Bošković, Daničić, Ninković	<i>suglasnik</i>	<i>suglasnik</i>
<i>slovo glasovito</i> ²⁹ : 1a, 3a, 19b, 20a	<i>glasovita slova</i> : Mt, 87; Gli, 2; Della Bella, Jambrošić, Reljković	<i>samoglasnik / vokal</i>	<i>vokal</i>
<i>/slovo samoglasno</i> : 8a, 24a	<i>samoglasna slova</i> : Mt, 65; Bošković, Ninković, Starčević	<i>/samoglasnik</i>	<i>samoglasnik</i>
<i>/samoglasnik</i> : 24b	<i>samoglasnik</i> : Mt, 87; Babukić, Đurkovečki, Mažuranić, Novaković	<i>/samoglasnik</i>	<i>/samoglasnik, vokal</i>

²⁸ U starijoj bosanskohercegovačkoj gramatičkoj tradiciji nominacija uz latinski termin koji označuje konsonante.

²⁹ Izravni prijevod latinskoga termina *vocalis* = glasan, i sl.

B) *Morfologija sa elementima morfo-sintakse*

Popis termina u turskoj franjevačkoj slovnici	Djela i pisci koji koriste istu terminologiju	Odgovarajući termin u <i>Gramatici bosanskog jezika</i> iz 1890. (period unifikacije terminologije u 19. st.)	Današnji termini (iz <i>Gramatike suvremenog turskog jezika</i> E. Čauševića)
<i>imena</i> : 1a, 1b, 3a, 12b	<i>imena</i> : G. Sim., 10; Iv, XIX, 37; XXII, 33; XXIV, 33; Šg/IV, 194; Šv/III, 520; G. Vit, 6, 14, 25, 74, 75; Oshj, 7; Ržš, 3, 10, 59; Sh, 25; Shp, 25; Isg, 5,9; Gli, 95; <i>samostavne riječi</i> : Daničić	<i>imena</i>	<i>imena</i>
<i>ime samostavno</i> : 1a, 2a, 12b, 19a <i>samostavnici</i> : 1b, 12a, 12b, 19a, 19b <i>samostavnik</i> : 1b, 3a, 8b, 9a, 15a, 15b, 16a, 16b, 17b, 19b	<i>samostavnik</i> : Babukić, Mažuranić, Starčević	<i>imenica</i>	<i>imenica</i>
<i>broj</i> : 16b <i>jednbroj</i> : 1b, <i>broj jednostruki</i> : 15a	<i>jednbroj</i> : S, 14, ³³ Shp, 3, 22, 104; Babukić, Mažuranić, Šulek, Vujić	<i>broj jednina</i>	<i>kategorija broja jednina (singular)</i>

³⁰ Najčešće se definirao kao *komparativ, drugi red poređenja, drugi stupanj*. (Lj. S., 186)

³¹ Koristio se kao: *treći stepen, treći red poređenja, treći stupanj, prevashodni stepen, superlativo-stepen-preizvrnsni, stupnjevanje superlativno* (Lj. S., 186)

³² Termin je bio poznat u bosanskohercegovačkoj gramatičkoj tradiciji u 19. st.; vidi: Stančić, 244.

³³ Veliko početno slovo / ili skraćunica označuje djelo u kojem se, kako bilježi Lj. Stančić, nalazi odgovarajući termin, dok se broj (arapski) iza skraćunice koristi za obilježavanje broja stranice na kojoj se termin susreće. Samo u navedenom stupcu preuzeli smo podatke od Lj. Stančić. Što se tiče ostalih djela u kojima smo pronašli iste ili odgovarajuće termine za termine koji se koriste u *Slovnici*, njih nismo u ponudenoj tabeli iznijeli, kako je ne bi opteretili mnoštvom podataka. Podatke o broju stranice na kojima se nalazi koji termin u djelima predstavljenim skraćunicama iznijeli smo ponajviše zbog toga što je do ovih djela danas teško doći.

<i>jednbrojnik</i> : 1b, 10b, 16b <i>višebroj</i> : 1b, 3a, 16b 21b, <i>broj večostruki</i> : 15a	<i>jednbrojnik</i> : Mt, 86 <i>višebroj</i> : Shp, 100, 111, 22, 104, 68; S, 13; Eč, 147; Mažuranić, Šulek, Vujić.	<i>množina</i>	<i>množina (plural)</i>
<i>višebrojnik</i> : 1b, 8b	<i>višebrojnik</i> : Babukić, Mažuranić, Šulek		
<i>članak</i> : 1a	<i>članak (član)</i> : Pgi, 14; S, 17; Tadijanović		<i>član</i>
<i>sklanjanje</i> : 1a, <i>prvi sklon</i> : 1a, <i>drugi sklon</i> : 1a, 1b,	<i>sklanjanje</i> : Čč, 344; N.Sim, 6,7; Shp, 25, 68; Ržš, 58; G. Vit, 4; Isg, 24, 29; Babukić, Popović, Vujić <i>sklonjiv</i> : G.Vit, 41; G. Sim, 8; Sh, 25;	<i>deklinacija</i>	<i>deklinacija</i>
<i>rieči sklonjive</i> : 12a, 18a <i>/prominljiv</i> : 1b,		<i>promjenljive riječi, koji se mijenja</i>	<i>promjenljiv / deklinabilan</i>
<i>nesklonjiv</i> : 1b, 3a, <i>nepromienljiv</i> : 16b <i>nepromienljivo ime</i> : 16a <i>druga osoba u višebroju</i> : 4a,		<i>koji se ne mijenja</i>	<i>nepromjenljiv</i>
<i>treća osoba višebroja</i> : 21b, <i>treća osoba jednobroja (broja jednostrukoga)</i> : 11a, 15a 21b, <i>osoba glagolja</i> :	<i>pleme</i> : Gli, 10; Pgi, 14;	<i>drugo lice množine</i> <i>treće lice množine</i> <i>treće lice jednine</i>	<i>2. lice množine</i> <i>3. lice množine</i> <i>3. lice jednine</i>
		<i>rod</i>	<i>gramatički rod</i>

³⁴ U Slovnici se glagol *sevdirmek* definira kao odnosni glagol (str. 24b) a *sevildirmek* prelazni (str. 25a) i sl., tako da princip klasifikacije glagola, kako se vidi na osnovu samih primjera, nije isti u Slovnici i u *Gramatici suvremenoga turskog jezika* (E. Čauševića).

15a pleme: 16b			
<i>padež:</i> 1b, 15b, 16a, 16b	<i>padež:</i> G. Sim, 10, 70, 71, 72; Š.g/IV, 48; Šv/VI, 309; Babukić, Daničić, Jagić, Mažuranić, Milaković, Nin-ković, Popović, Šulek, Vujić, Zaharijević	<i>padež</i>	<i>padež</i>
<i>nominativ:</i> 15b, 16a, 16b, 17a, 18a / <i> padež prvi:</i> 21a, <i>genitiv:</i> 1b, 16a, 16b	<i>nominativ:</i> G.Sim, 10, 66; Čč, 363; Gli, 5; N.Sim, 4,5; Rzš, 3, 4, 58; Sh, 27; Isg, 24, 26, 69, 73; <i>genitiv:</i> G.Sim, 10, 67, 69, 71; Gli, 6; Pgi, 18; N.Sim, 3, 6; Šv/VI, 185; G.Vit, 14, 30, 35, 42; Shp, 12, 25, 28, 36, 40; Ghj, 31;Sh, 27; Shp, 32, 45; Isg, 8, 9, 10, 19, 24, 69; Šv/VI, 309, 313; Dujmušić	<i>prvi padež / nominativ</i>	<i>nominativ</i>
<i>dativ:</i> 15b, 17a, 17b, 18a, 18b	<i>dativ:</i> G. Sim, 10, 70, 73, 79, 83; Šg/IV, 47; N.Sim, 3, 5; Sh, 27; Gli, 6;	<i>drugi padež / genitiv</i>	<i>genitiv</i>
<i>akuzativ:</i> 15b	<i>akuzativ:</i> G.Sim, 10, 68, 73, 77, 83, 84, 87;	<i>treći padež / dativ</i>	<i>dativ</i>
<i>ablativ:</i> 16b, 18a, 18b	Šg/IV, 47; IV, 94; Mt, 78;	<i>akuzativ</i>	<i>akuzativ</i>
<i>imena pridavna:</i> 1b, 2a, 12b / <i> pridavnici:</i> 1b, 12b, 16b, 19a <i>imena predavna:</i> 1b, 2a, 16b <i>pridavnik:</i> 1b, 16a, 16b, 17b	<i>ime pridavno ili pridavno ime:</i> S, 14; Babukić, Đurkovečki, Mažuranić, Starčević <i>pridavnik:</i> Babukić, Đurkovečki, Mažuranić, Šulek,	<i>pridjevi</i>	<i>pridjevi</i>
<i>poređenje imena pridavnih:</i> 2a, <i>poredni stepen</i> ³⁰ :	<i>poređenje:</i> Ghj, 78; Oshj, 60; <i>sporedni stepen:</i> Mt,	<i>poređenje pridjeva</i> <i>drugi stupanj /</i>	<i>poređenje (komparacija) pridjeva</i> <i>komparativ</i>

2a, vrhovni stepen 31: 2a, /superlativ: 18a	82; superlativ:G.Sim., 22, 10, 101; Čč, 348; Gli, 19, 100; S, 63; Šv/VI, 681; N.Sim., 2, 6; Rzš, 50; Sh, 50; Isg, 7, 17, 22; Ghj, 78;	<i>komparativ</i> <i>treći stupanj /</i> <i>superlativ</i>	<i>superlativ</i>
imena brojna: 16b			<i>brojive imenice</i>
brojevi: 2b, 19a	brojevi:G.Sim, 8, 9, 23, 103, 104, 106, 107; Šg/IV, 38, 46; S, 28; Gshs, 217; Rzš, 4, 58; Hp, 34; Čč, 351; Ivg/XIX, 39; XXII, 36; Šv/II, 352; III, 520; IV, 570;	<i>brojevi</i>	<i>brojevi</i>
glavni brojevi: 2b, glavni broj: 3a,	glavni brojevi: G.Sim, 9,103, 104, 106, 107; Šg/IV, 36, 46, 184, 194, 199; Čč, 351; Shp,4; Rzš, 14; Ghj, 82; Sh, 52; Shp, 11; Isg, 7;	<i>glavni brojevi</i>	<i>glavni brojevi</i>
redovni brojevi: 2b,	redovan broj: Mt, 84;	<i>redni brojevi</i>	<i>redni brojevi</i>
brojevi redni: 3a,	brojevi redni: Šg/IV, 46; G.Sim, 9, 107; Rzš, 74; G. Vit, 41; Shp, 4;		
dieleći brojevi: 2b,		<i>dijelni brojevi</i>	<i>dijelni</i> <i>(distributivni)</i>
drobiš: 3b,		<i>brojevne imenice</i>	<i>brojevi</i> <i>razlomački</i> <i>brojevi</i>
zaimena: 3b, /zaimenci: 16b zaimenak: 4a, 15b	zaimenci:S, 31, 38;	<i>zamjenice</i>	<i>zamjenice</i>
zaimena osobna: 3b,	osobna zaimena:Sh, 40; Shp, 27; Babukić, Đurkovečki, Mažuranić, Volarić	<i>lične zamjenice</i>	<i>lične zamjenice</i>

zaimena odnosna: 3b, /zaimenci odnosni: 4a, odnosni zaimenak: 4a, 21a,	zaimena odnosna: Shp, 81, 116; Sh, 45; Babukić, Bošković, Mažuranić, Ninković;	zamjenice odnosne	odnosne zamjenice
zaimena pokazna: 3b,	zaimena pokazna: G. Vit, 36; Shp, 81; pokazna zaimena: Sh, 41;	zamjenice pokazne	pokazne zamjenice
zaimena neopredjeljena: 3b /zaimenci: 12a, 15b neopredjeljeni: 16b	neopredjeljena za- imena; Mažuranić, Milaković	zamjenice neodregjene	neodredene zamjenice
zaimenici posjedujući: 21a, 22b, zaimenak posjedovni: 21a, zaimenak pitajući: 18a	posjedovna zaimena: Sh, 41; Shp, 30; G.Vit, 3, 35; Babukić	zamjenice posjedovne	posvojne zamjenice upitna zamjenica
glagolji: 5a, 6b, 8b, 18b, 19b glagolj: 10b, 11a, 15b, 16a, 16b, 18a, 19a gl. turski: 8a, 9a, 9b, 23a, 24b,	glagolji: S, 39; Babukić, Mažuranić, Šulek	glagoli	glagoli
gl. tvorni: 8a, 23b, 24a, 24b, 25a,	tvorni gl.: Mažuranić, Šulek trpni: Šulek, Mažuranić	gl. aktivni / tvorni	aktivni gl.
gl. trpni: 8a, 18b, 19b, 23b, gl. prelazni: 8a, 19b, 23b, 24a,		gl. pasivni / trpni gl. prijelazni/ tranzitivni	pasivni gl. tranzitivni, prelazni refleksivni, (katkad u zna- čenju faktitivno- kauzativnom) ³⁴

<p><i>gl. sudjelujući:</i> 8a, 20a, 23b, 24b, <i>gl. neosobni:</i> 25a, <i>/ gl. nekipljivi:</i> 8b <i>gl. zaniekajući:</i> 23b, 24a, <i>gl. nemogući:</i> 8a, 23b, 24a, <i>gl. odnosni:</i> 8a, 20a, 23b, 24a, <i>gl. srednji:</i> 8a <i>gl. pitajući:</i> 15b</p> <p><i>gl. neuredni</i> (<i>vardür</i>): 27a, <i>glagolj</i> <i>samostavni:</i> 18b</p> <p><i>sprega:</i> 5a, 23b,</p> <p><i>sprezanje:</i> 6b, 8a, 8b, 9b</p> <p><i>prva sprega:</i> 5a, 23b, <i>druga sprega:</i> 23b, / <i>drugo</i> <i>sprezanje:</i> 6b, <i>infinitiv:</i> 19b <i>nesvršeni način</i> (<i>na -MEK</i>): 5a, 6b, 8a, 9a, 11a, 23a, <i>način pokazni</i></p> <p><i>n. zapoviedni:</i> 26a, <i>/ n.</i> <i>zapoviedajući:</i> 7a, 28a,</p>	<p><i>sprega:</i> Oshj, 10; Shp; Gzn/XXIII, 63; Babukić, Jagić, Mažuranić, Ninković, Popović, Šulek</p> <p><i>pokazni način:</i> Shp, 91, 94; G. Vit, 43, 44; <i>zapov(j)edni način:</i> Shp, 21, 90, 94, 104; G. Vit, 43, 44, 54, 66; <i>zapovijedajući način:</i> Babukić, Đurkovečki, Mažuranić, Reljković, Starčević, Šulek, Vujić</p>	<p><i>konjugacija</i></p> <p><i>infinitiv</i> <i>neodregjeni način</i></p> <p><i>pokazni način /</i> <i>indikativ</i> <i>- imperativ</i></p>	<p><i>recipročni gl.,</i> <i>reciprocitativ</i> <i>bezlični gl.</i></p> <p>- <i>imposibilitativ</i></p> <p><i>glagolska</i> <i>imenica</i></p> <p><i>konjugacija,</i> <i>promjena</i></p> <p><i>prva promjena</i> <i>druga promjena</i></p> <p><i>infinitiv</i></p> <p><i>indikativ</i></p> <p><i>imperativ,</i> <i>zapovjedni način</i></p>
---	--	--	--

<p>način vezni: 7b, 9a, 11a, 21a, 26b, 18a</p> <p>vrieme sadašnje: 11a, 15b, 18a, 25a, 28a,</p> <p>v. nesvršeno: 7b, 18a, 25a,</p> <p>v. prošlo opredieljeno</p> <p>v. prošlo neopredieljeno: 7a,</p> <p>v. davno svršeno prošlo: 5b,</p> <p>v. buduće: 7a, 9a, 15b</p> <p>v. buduće prosto: 5b,</p> <p>v. ugovorno prosto: 5b, 7a</p> <p>v. više nego svršeno: 6a, 7a, 7b, 25b, 26b</p> <p>vezani način ugovorni (nesvršeni vid)</p> <p>(svršeni vid) sadašnje stanje činjenja: 8b</p> <p>stanje moranja i nemoranja: 8b</p> <p>gerundium: 9a, 9b</p> <p>gerundij: 18a</p> <p>dionstvo³²: 9b, 16b, 19a, 27a, dionstva</p> <p>arapska: 18b</p>	<p>vezni način: Shp, 94; Babukić, Šulek;</p> <p>v. sadašnje: Babukić, Mažuranić, Milaković, Popović, Ninković, Novaković, Reljković, Šulek, Vujić, Vuk, Daničić</p> <p>prošlo nesvršeno vrijeme: Vujić</p> <p>v. davno svršeno prošlo:</p> <p>v. buduće prosto</p> <p>gerundium: Hp, 9; S, 55; Stuli;</p> <p>Shp, 104; Đurkovečki;</p>	<p>konjunktiv</p> <p>vrijeme sadašnje / prezent</p> <p>imperpekt</p> <p>perfekt</p> <p>perfekt</p> <p>pluskvamperfekt</p> <p>pluskvamperfekt</p> <p>pluskvamperfekt optativ</p> <p>prezent</p>	<p>konjunktiv</p> <p>prezent na -R (način pokazni)</p> <p>imperpekt na -RDI</p> <p>perfekt na -DI</p> <p>perfekt na -MIŠ</p> <p>pluskvamperfekt na -MIŠ+TI (kao prezent na -R)</p> <p>(kao imperpekt na -RDI)</p> <p>pluskvamperfekt optativ za prošlost</p> <p>optativ (sa perifrastičnom gl. formom na -MIŠ)</p> <p>prezent na -YOR</p> <p>necesitativ (pozitivna i negativna paradigma)</p> <p>gerund</p> <p>particip / proparticip / glagolski prilog</p> <p>gl. prilog</p>
---	--	--	---

<p>dionstvo sadašnje: 6b, 8a, 27a, 28b; dionstvo prošlo: 6b, 8a, 11a, 27a, /dionstvo prošasto: 28b dionstvo (-IP) predstavni: 11a zapostavak: 12b, 17a, 18a zapostavci: 11a zap. nesklonjivi / nepromienljivi: 11a zap. sklonjivi: 12a /promienljivi</p> <p>zap. s nominativom: 11a</p> <p>zap. s genitivom: 11a zap. s dativom: 11b zap. s ablativom: 11b</p> <p>prislovi: 12b prislov: 9a, 15b, 16b</p> <p>-prislovi kakvoće: 13a - prislovi brojni: 13a</p> <p>- prislovi mjesta: 13a -prislovi vremena: 9a, 13a - prislovi pitajući: 13a - prislovi</p>	<p>predstavak: Mt, 85;</p> <p>prislovi: Shp, 48; Sh, 65, 79, 80; G. Vit, 2, 7, 74; Mt, 61; J. Đujmušić, Babukić, Mažuranić, Šulek</p> <p>prislovi mjesta: S, 59; Rzš, 17; Sh, 80; prislovi vremena: S, 61; Sh, 80; Shp, 51;</p>	<p>gl. prilog sadašnji</p> <p>gl. prilog prošli</p> <p>prijedlozi</p> <p>prilozi</p> <p>prilozi kolikoće</p> <p>prilozi mjesta</p> <p>prilozi vremena</p> <p>prilozi za</p>	<p>sadašnji</p> <p>gl. prilog prošli</p> <p>način koji sastavlja prijedlozi / prepozicije postpozicija</p> <p>postpozicije prave, postpozicije nepromjenljive neprave, promjenljive postpozicije, kvazipostpozicije post. koje zahtijevaju apsolutni padež post. k. z. genitiv</p> <p>post. k. z. dativ</p> <p>post. k. z. ablativ</p> <p>prilozi (adverbi)</p> <p>prilozi za način, prilozi za količinu, mjeru, stupanj</p> <p>prilozi za mjesto</p> <p>prilozi za vrijeme</p> <p>(u značenju modalnih riječi)</p>
---	---	---	---

<p><i>potvrđujući i niekajući</i>: 13a</p> <p>- <i>prislovi redni</i>: 13b</p> <p><i>veznik</i>: 15b, 18a <i>veznici</i>: 13b - <i>veznici sastavni</i>: 13b</p> <p>- <i>veznici uzročni</i>: 13b - <i>veznici pogodbeni</i>: 13b</p> <p>- <i>veznici protivni</i>: 13b - <i>veznici prisposodobni</i>: 13b - <i>veznici razložeći</i>: 13b - <i>veznici razstani</i>: 14a <i>čestica</i>: 2a, 15b, 16a <i>čestice</i>: 9a, 17b - <i>čestica persianska</i>: 12b /č. <i>perzijska</i>: 19a - č. <i>pitajuća (MI)</i>: 15a</p> <p>- č. <i>niekanja</i> (- ME-) -č. <i>posjedovna</i>: 21a, / č. <i>posjedovna</i>: 16b, / č. <i>posjedujuća</i>: 22b, <i>međumetci</i>: 14a - <i>m. zvanja</i>: 14a</p>	<p><i>veznik</i>: Šg/IV, 184; N. Sim, 11; G. Vit, 2, 7, 10; <i>veznici sastavni</i>; Hp, 70;</p> <p><i>veznici uzročni</i>: Sh, 81, Shp, 81, 85; <i>pogodbeni veznici</i>: Shp, 85; Rzš, 61;</p> <p><i>prisposodobni veznici</i>: Sh, 81; Shp, 85;</p> <p><i>čestica</i>: Babukić, Mažuranić, Šulek, Vujić; G. Vit., 2, 34, 74; Sh, 25; Shp, 16, 94; Oshj, 127;</p> <p><i>međumetak</i>: S, 66; Babukić, Ninković, Reljković, Starčević, Stuli, Voltidži</p>	<p><i>uvjeravanje i nijekanje</i></p> <p><i>sveza</i> <i>sveze</i> s. <i>spojne</i></p> <p>s. <i>uzročne</i> s. <i>pogodbene (uslovne)</i></p> <p>s. <i>protivne</i></p> <p>s. <i>prisposodobne</i></p> <p>s. <i>zaključne</i> s. <i>rastavne</i></p> <p><i>čestica / partikula</i></p> <p><i>usklici</i> - za <i>zazivanje</i></p>	<p>za <i>potvrđivanje i negiranje iskaza</i></p> <p>(u značenju nač. pril. za skupnost i način vršenja radnje) <i>veznik</i> <i>veznici</i> v. <i>sastavni ili kopulativni</i></p> <p>v. <i>suprotni ili adverzativni</i></p> <p>v. <i>rastavni ili disjunktivni čestica (partikula)</i></p> <p><i>upitna čestica (MI)</i></p> <p><i>uzvici</i> - za <i>skretanje pažnje, dozivanje, obra-</i></p>
---	--	---	--

<i>slovka:</i> 1b, 3b, 8a, 8b, 19a, 19b <i>slovka -LAR:</i> 1b, <i>slovke</i> <i>perzijanske:</i> 19a <i>afix:</i> 2a <i>prislovka:</i> 17b <i>dočetak</i> <i>glagolja:</i> 19b	<i>slovka:</i> S, 12, 43; Sh, 10; Shp, 6, 70, 119; G.Vit, 4, 18, 28, 39, 44; Babukić, Belostenec, Della Bella, Đurkovečki, Jagić, Mažuranić, Mikalja, Stuli, Šulek, Starčević, Voltidži		<i>nastavak, slog</i> <i>pluralni sufiks -LAR</i> <i>perzijski nastavci</i> / <i>sufiksi</i> <i>afiks</i> <i>prefiks</i> <i>glagolski nastavak</i>
<i>koren:</i> 8a, 19b <i>korien:</i> 8b, 9a, 19b, 20a <i>koren glagolja:</i> 9a, 19a <i>predpostaviti slovo</i> <i>umetak</i>	<i>koren:</i> Eč, 149; <i>korien:</i> G.Vit, 45; Sh, 27;	<i>korijen</i>	<i>korijen</i> <i>glagolski korijen,</i> <i>korijen</i> <i>glagola</i> <i>staviti prefiks</i> <i>infiks</i>
<i>medjumetnuti slovku:</i> 19b <i>prislovkanje:</i> 18a	<i>umetak:</i> G.Sim, 59, 73; Šv/VI, 353; G.Vit, 22, 45; Sh, 57; Shp, 138;	<i>umetak</i>	<i>staviti infiks</i> <i>staviti prefiks</i>

D) *Sintaksa*

Popis termina u turskoj franjevačkoj slovnici	Djela i pisci koji koriste istu terminologiju	Odgovarajući termin u <i>Gramatici bosanskog jezika</i> iz 1890. (period unifikacije terminologije u 19. st.)	Današnji termini (iz <i>Gramatike suvremenog turskog jezika</i> E. Čauševića)
<i>sintaxis:</i> 12a <i>/syntaxa:</i> 15a <i>/slaganje:</i> 12a <i>kip:</i> 8b, 10b <i>izreka:</i> 11a, 15b, 16b	<i>sintaksa:</i> N. Sim, 1, 9; Šv/II, 585; S, 3, 31; <i>skladnja</i> <i>slaganja:</i> Veber <i>kip ili persona:</i> Gli, 35; Pgi, 74; <i>izreka:</i> G.Vit, 1, 5, 7, 31;	(nema sintaktičkog opisa jezika)	<i>sintaksa</i> <i>persiranje</i> <i>izreka, rečenica</i>

<p><i>upravljanje galgola padežim:</i> 15b, 16a red izreke turske: 16a <i>slaganje samostavnika:</i> 16a <i>ponavljanje jedne rieči:</i> 17b <i>pmnažanje smisla:</i> 17b / <i>pojačati smisao:</i> 17b</p> <p><i>izraziti pitanje:</i> 15a</p> <p><i>izraziti niekanje:</i> 15a <i>promieniti smisao:</i> 15a</p> <p><i>zapostavljati:</i> 15a</p> <p><i>predpostavljati:</i> 17b</p>	<p>Ivg/XXIII, 55;</p> <p><i>slaganje:</i> N.Sim, 9; Šg/V, 128;</p>		<p><i>rekcija glagola</i></p> <p><i>red turske rečenice</i></p> <p><i>nizanje imenica</i></p> <p><i>reduplikacija</i></p> <p><i>pojačati značenje</i>³⁵</p> <p><i>pitanje (u značenju preoblake gr. ustrojstva) negiranje</i></p> <p><i>promijeniti smisao, značenje</i></p> <p><i>staviti riječ u postpozicijski položaj</i> <i>staviti riječ u prepozicijski položaj</i></p>
--	--	--	--

3.4. Pri proučavanju razvitka gramatičkih terminosistema u Bosni i Hercegovini krajem 19. i početkom 20. stoljeća, treba uzeti u obzir slijedeće:

- a) U vrijeme austrougarske uprave dolazi do, kako Ljiljana Stančić navodi, organizirane izgradnje terminološkog "mikrosistema" koji je "plod jezičkog planiranja, refleksija jasno koncipirane jezičke politike";³⁶

³⁵ semantička intenzifikacija

³⁶ Vidi: Stančić, str. 19. i 20. (Krajem 19. i početkom 20. stoljeća i u bosanskohercegovačkoj gramatičkoj tradiciji zapažamo utjecaje tada već zajedničke "hrvatskosrpske" gramatičke tradicije i zajedničke terminologije).

- b) Utjecaj konfesionalnog školstva u BiH bio je jak, premda je vlada štampala i interkonfesionalne udžbenike i gramatička djela;
- c) Neujednačenost terminologije često je posljedica različitog obrazovanja i različitih sociokulturnih i političkih previranja u BiH u 19. stoljeću;
- d) Pokret za ujednačavanje terminologije zapravo je jedan od vidova njene oficijelne realizacije;³⁷
- e) Učitelji školovani u drugim sredinama imali su stanovitog utjecaja na širenje određene gramatičke tradicije;
- f) U gramatikama bosanskog / hrvatskog / srpskog jezika veći je stepen ujednačenosti terminologije nego u gramatikama za učenje stranih jezika.³⁸

3.5. U ovom radu zabilježili smo 209 termina u tekstu *Slovnice*, od kojih je znatan broj istoznačnih (npr. sklonjiv, promienljiv, promjenljiv i sl.), a također i velik broj termina u okviru iste gramatičke kategorije (npr. medjumetci: 14a, medjumetci zvanja: 14a, medjumetci začudjenja: 14a, medjumetci pofale: 14a, medjumetci proklinjanja: 14a, medjumetci zazivanja i molbe: 14a, medjumetci opomene: 14a, medjumetci šutkanja: 14a, medjumetci ožalošćenja: 14b, medjumetci niekanja: 14b, medjumetci nukanja: 14b, medjumetci zadovoljstva: 14b, medjumetci odbijanja: 14b i sl.). S obzirom na raznolikost termina koji označavaju gramatičke kategorije i upotrebu istoznačnih termina, broj termina koji se analiziraju u *Slovnici* manji je od 100. Po broju istih termina koji se upotrebljavaju u *Slovnici* možemo napraviti slijedeći poredak gramatičkih djela iz 19. st. (predstavljen skraćenicama, sa godinom izdanja): *Shp* (1880) - 26 istih termina; *Sh* (1876) - 21; *G. Vit* (1892) - 15; *S* (1874) - 14; *Mt* (1932) - 11; *Šv* (1894-1909) - 10; *G. Sim* (1916) - 10; *Gli* (1713) - 9; *Rzš* (1901) - 9; *Šg* (1894-1909) - 8; *N. Sim* (1890) - 7; *Čč* (1887) - 5 istih termina; *Ghj* (1901) - 4 ista termina; *Pgi* (1712) - 4; *Hp* (1892) - 3; *Eč* (1857) - 2; *Gshs* (1901) - 1 isti termin.³⁹

3.5.1. Termine koji se koriste u turskoj slovnici, kako se vidi iz tabele, možemo u određenom procentu pronaći i u nekim drugim gramatikama koje su se koristile na našim prostorima, i u sličnim djelima, kod različitih autora. Učestalost pojavljivanja tih istih termina koji se nalaze u

³⁷ Potvrda velikog stepena ujednačenosti gramatičke terminologije jesu i knjige *Gramatika bosanskog jezika* (Vuletić, 1890), *Nauk o prostoj rečenici* (Dujmušić) i brojna druga "lingvistička" literatura iz tog perioda.

³⁸ U gramatikama za učenje nekog stranog jezika često susrećemo svojevrsne "kompromise" u odabiru adekvatnijih termina za gramatičke pojmove i pojave, koji su posljedica utjecaja stranog jezika kojem se podučava (Vidi: Berbić, Stovro, Dragomanović i sl.).

³⁹ Nažalost, rezultati tabele dobijeni su iz druge ruke. Kako smo već napomenuli, koristili smo se rezultatima do kojih su došle Lj. Stančić i M. Karadža u svojim doktorskim tezama.

Slovnici u izvjesnoj mjeri ukazuje na stepen povezanosti gramatičkih djela na osnovu njihove gramatičko-terminološke tradicijske uvjetovanosti. Kao što se također iz tabele vidi, u različitim gramatičkim djelima različit je broj istih termina. Rezultati do kojih smo došli ukazuju na to da je gotovo nemoguće naći štampano djelo s kraja 19. stoljeća koje ima čak i približno identičnu terminologiju onoj u turskoj slovnici; procenat sličnosti terminologije kod djela s kraja 19. st. koja ponajviše pokazuju sličnost u pogledu terminologije sa *Slovnicom* manji je od 30 posto. Djela štampana iza 1880., kako vidimo iz rezultata tabele, što su kasnije štampana uglavnom pokazuju sve manji i manji procenat sličnosti u pogledu terminologije sa anonimnom turskom slovnicom Franjevačkog samostana u Fojnici.

3.5.2. U štampanim djelima nakon 1880. godine gotovo da i ne možemo pronaći gramatičku terminologiju koja se koristi u anonimnoj turskoj slovnici iz Fojnice. Drugim rječima, terminologija koja se koristi u anonimnoj franjevačkoj turskoj slovnici jeste terminologija koja se uglavnom među Franjevcima u Bosni koristila prije dolaska Austro-Ugarske, u periodu dok je Bosna još uvijek bila u granicama Osmanskoga carstva.

3.5.3. Gramatičku terminologiju koja se koristi u anonimnoj franjevačkoj turskoj slovnici, kako se da primjetiti na osnovu ponuđene tabele, pronalazimo i kod različitih autora gramatika iz 19. stoljeća. Od autora gramatičkih djela tzv. južnoslavenske gramatičke tradicije korištenih u Bosni i Hercegovini u predaustrougarskome periodu, koji su koristili iste gramatičke termine zastupljene i u franjevačkoj turskoj slovnici, treba istaći: Mažuranića (1859)⁴⁰ - 21 isti termin; Babukića (1854)⁴¹ - 21 termin; i Šuleka (1874)⁴² - 16 termina.⁴³ Ostali autori u daleko manjem broju koriste iste gramatičke termine koji se nalaze u turskoj franjevačkoj

⁴⁰ Mažuranić, Antun, *Slovnica hrvatska*, dio I (rječosložje), Zagreb 1859.

⁴¹ Babukić, Vjekoslav, *Ilirska slovnica*, Zagreb 1854.

⁴² Šulek, B., *Hrvatsko-njemačko-talianski rječnik znanstvenog nazivlja* (osobito za srednja učilišta), I pola, Zagreb 1874.

⁴³ Detaljnije podatke o upotrebi spomenute terminologije kod tih autora vidjeti u radu Tome Maretića *Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka*; Preštampano iz 243. knjige "Rada" JAZU-a, Zagreb 1932. godine. Kad pogledamo gramatičku terminologiju koju je obradila Lj. Stančić, vidjet ćemo da je ona koristila samo ona gramatička djela koja su bila u upotrebi u obrazovnom sistemu u BiH u 19. st. Statistički podaci naše analize, dobijeni usporedbom gramatičke terminologije Slovnice i do sada obrađenih gramatičkih djela, nemaju apsolutnu vrijednost u znanstvenome smislu. Ti su podaci samo orijentir u daljim istraživanjima.

slovnici.⁴⁴ To su autori koji su svoja gramatička djela pisali uglavnom prije 1880. godine.

3.6. Naglašeno mala frekventnost gramatičkih termina iz *Slovnice* u ostalim gramatičkim djelima korištenim u Bosni krajem 19. stoljeća može ukazivati na posebnost gramatičke terminološke tradicije u *Slovnici* i ograničenu upotrebu te terminološke tradicije tek u određenome broju gramatičkih djela. Na pripadnost *Slovnice* stanovitoj gramatičkoj tradiciji ne ukazuje samo broj istih termina koji se koriste u *Slovnici* i u nekim drugim gramatikama, nego i zajednička upotreba određenih termina koji se koriste jedino u *Slovnici* i tim djelima, a ne susrećemo ih u drugim gramatikama.

3.6.1. U anonimnoj franjevačkoj turskoj slovnici susrećemo neke termine koji su osobitost samo maloga broja gramatičkih djela u 19. stoljeću. Takvi su termini "pleme" (u značenju gramatičkog roda) i "kip" (u značenju gramatičkoga lica), koji, po našem mišljenju, u velikoj mjeri ukazuju na njihovu osobenu upotrebu tek u djelima iste ili, pak, vrlo slične, "ilirske" gramatičke tradicije. To su, pored *Slovnice*, i slijedeća dva djela:

a) (Lovro Šitović Ljubuški): *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis, aliorumque approbatorum grammaticorum libris, juventuti illyricae studiose accomodata a patre f. Laurentio de Gliubuschi ...*, Venetiis, MDCCXIII (1713);

b) *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* A. P. F. Thoma Babych a Velim Dioec. Scardonensis, Ordinis Min.Regul. Obser. Provinciae Bosnae Argentinae, Venetiis, MDCCXII (1712).

Ova dva djela pripadaju, kako navodi i Lj. Stančić,⁴⁵ starijoj bosanskohercegovačkoj terminološkoj tradiciji.⁴⁶ Tu su tradiciju osobito nje govali bosanski franjevci. Na osnovu navedenog možemo pretpostaviti da je gramatička terminologija turske slovnice iz Fojnice u stanovitoj mjeri preuzeta iz iste gramatičke tradicije kojoj su pripadali fra Babić i fra Šitović.

⁴⁴ Preciznije podatke možemo pronaći i u doktorskoj disertaciji Mevlide Karadže *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije - Uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1984.

⁴⁵ Stančić (1986), str. 26.

⁴⁶ Kako u svojoj publiciranoj doktorskoj tezi navodi Mevlida Karadža, Talijanska gramatika Jakova Mikalje (objavljena 1649. u Loretu), po ocjeni T. Maretića, predstavlja jedan od najstarijih izvora za izučavanje naše terminološke tradicije (Vidi: Karadža -1984., str. 52.). Gramatičke termine *glasovit*, *kip* i *pleme* nalazimo i kod Mikalje i kod Fausta Vrančića. Dakle, navedeni termini iz starije južnoslavenske gramatičke tradicije (iz 17. i 18. stoljeća) potvrđuju kontinuitet jedne osobene gramatičke tradicije koju preuzimaju i nastavljaju širiti bosanski franjevci.

4.0. U anonimnoj turskoj slovnici Franjevačkog samostana u Fojnici koristi se samo termini tzv. južnoslavenske gramatičke tradicije. Kako Jelenić navodi,⁴⁷ Marijanović je prvi od bosanskih franjevaca koji je u svome djelu *Institutiones Grammaticae Latinae. Idiomate Illyrico Propositae*, štampanom 1822. godine u Splitu, otpočeo latinske gramatičke termine "ilirizirati", odnosno prevoditi na naš jezik. Dakle, anonimna i nedatirana franjevačka turska slovnica, budući da u cijelosti koristi južnoslavensku gramatičku terminologiju, nije mogla nastati prije 1822. godine. Marijanovićeve terminologija, uglavnom preuzeta is starije bosanske dalmatinske "alvaresovske" tradicije i terminologije novijih gramatika s područja Slavonije i Ugarske,⁴⁸ dugo je bila prisutna u prvoj polovini 19. stoljeća u Bosni. Ono što je najvažnije istaći za gramatiku (slovnici) fra Stjepana Marijanovića jeste njezina vezanost za područje Bosne i Hercegovine. Pranjковиć nam u svom radu o Marijanovićevoj terminologiji donosi (odnosno prenosi) zanimljiv podatak da je u Knjižnici Franjevačkog samostana u Fojnici "sačuvana jedna (Marijanovićeve?) gramatika latinskog jezika" u rukopisu (sign. 45/III). Ako pogledamo inventarski broj anonimne turske slovnice Franjevačkog samostana u Fojnici - 45/50 (koja se doskora vodila pod nazivom *Turska slovnica*), vidjet ćemo da su Marijanovićeve slovnice i anonimna turska slovnica zavedeni pod istim početnim inventarskim brojem, u istoj knjižnici istog samostana.

4.1. Ako usporedimo gramatičku terminologiju koju je koristio Marijanović sa terminologijom koja se koristi u turskoj slovnici iz Fojnice, doći ćemo do zanimljivih rezultata. Kod Marijanovića srećemo slijedeće iste gramatičke termine kao u *Slovnici: članak*,⁴⁹ broj (jednostruki, večostruki), dionstvo, dovršenje, kip, kipljiv, izvadenje, međumetak, način (nesvršeni, zapovijajući), pleme, vrime / vrijeme⁵⁰ (nesvršeno, sadašnje) i zaimenak. Dakle, u turskoj slovnici iz Fojnice zapažamo jedan broj istih termina koje je koristio i Marijanović. Babićeva i Šitovićeve gramatičke terminologije pokazuju velik stepen sličnosti sa Marijanovićevom. Marijanović je od Šitovića i Babića preuzeo temeljnu gramatičku terminologiju (nazive kategorija, vrsta riječi, padeža i glagolskih

⁴⁷ Vidi: Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski Franjevci, II svezak* (1. izdanje-1915.; 2. izdanje priredio: M. Karamatić), Svjetlost, Sarajevo 1990., str. 422.

⁴⁸ Vidi: Pranjковиć, Ivo, "Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića", *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca* (zbornik), Samobor 1994., str. 146.

⁴⁹ Termin *članak* nalazimo također o kod J. Mikalje u njegovoj talijanskoj gramatici (1649.).

⁵⁰ U turskoj slovnici *vrieme*, kod Marijanovića *vrime*.

oblika).⁵¹ Jedan broj termina iz starije gramatičke tradicije Šitović i Babić naprosto su preuzeli od svojih prethodnika, odnosno iz ranije napisanih gramatičkih djela. Kao što se vidi iz gore navedenih Marijanovićevih termina, nazivlje za osnovne gramatičke kategorije i vrste riječi u *Slovnici* nije posve identično. Štaviše, procenat sličnosti jako je mali. Zanimljivo je da je naziv za imenice (*ime samostavno*) u turskoj slovnici iz Fojnice isti kao kod Relkovića (1767);⁵² Marijanovićeva terminologija pod stanovitim je utjecajem terminologije latinskih gramatika, dok je Relkovićeva pod utjecajem njemačkih gramatika. Najveći broj naziva za temeljne gramatičke kategorije i za vrste riječi u anonimnoj turskoj slovnici iz Fojnice srećemo u gramatičkim djelima, odnosno kod gramatičara koji su objavljivali svoje gramatike i rječnike gramatičkog "nazivlja" uglavnom u periodu između 1848. i 1880. godine.⁵³

4.2. Daničićeva terminologija u naše krajeve prodire u sedamdesetim i osamdesetim godinama prošlog stoljeća, dok je devedesetih godina već postala temeljem gramatičkih terminosistema gotovo svih važnijih gramatičkih djela u Bosni i Hercegovini.⁵⁴ U vrijeme austrougarske uprave u Bosni, kad je došlo do stanovita ozvaničenja Vuk-Daničićeve fonematske pravopisne norme, Daničićeva terminologija već je prodrila gotovo u sve jezičke udžbenike napisane u to vrijeme (gramatike Mirka

⁵¹ Vidi: Pranjković, Ivo, "Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića", *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca* (zbornik), Samobor 1994., str. 149.

⁵² Ovdje želimo skrenuti pažnju da smo kod M. Karadže, u njezinoj objavljenoj doktorskoj disertaciji, pronašli tvrdnju da su "Starčevićeve terminološke inovacije" termini *ime samostavno* u značenju imenice i *ime pridavno* u značenju pridjeva (Karadža - 1984., str. 76). Međutim, kod Pranjkovića nalazimo podatak da se termin *ime samostavno* koristi i u Relkovićevoj gramatici (1767.). Vidi: Pranjković, Ivo, "Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića", *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca* (zbornik), Samobor 1994., str. 150.

⁵³ Ako pogledamo u gramatičku terminologiju Divkovića od djela *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole* (Zagreb, prvo izdanje - 1872.), vidjet ćemo da se gramatička terminologija i u hrvatskom školstvu u tom periodu kretala ka procesima unifikacije, prema pravilima Vuk-Daničićeve reforme terminologije. Termini kao što su *jednina*, *množina*, *pridjevi*, *imenice*, *zemjenice*, *prijedlozi* i sl. u školstvu (Vidi: Divković, 1872.) postupno zamjenjuju termine kao što su *jednbroj*, *višebroj*, *imena pridavna*, *samostavnici*, *zaimena*, *predstavnic* i sl. Možda bismo, na osnovu ovoga primjera, mogli reći da je terminologija anonimne turske slovnice Franjevačkog samostana u Fojnici najvjerojatnije nastala prije 1872. godine - odnosno u periodu između 1848. i 1872. godine. Budući da se radi o rukopisnoj turskoj slovnici s polovine 19. stoljeća, vremenski period upotrebe određene vrste gramatičke terminologije u njoj ne mora se potpuno slagati sa pokretom unifikacije gramatičke terminologije u školstvu u Hrvatskoj i Bosni. Međutim, treba napomenuti da se proces unifikacije gramatičke terminologije odražavao i na rukopisna gramatička djela posredstvom štampane gramatičke literature.

⁵⁴ Vidi: Stančić, Ljiljana, *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1986., str. 206.

Divkovića, J. Živanovića, F. Vuletića, D. Nemanića, J. Dujmušića, N. Simića).⁵⁵ Kao jedan od pokušaja ustanovljavanja zajedničke "srpsko-hrvatsko-bošnjačke" južnoslavenske gramatičke terminologije (ili zajedničke bosanskohercegovačke gramatičke terminologije) javlja se i *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (Dio I i II; Nauka o glasovima i oblicima, Naklada Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1890.). Ako usporedimo gramatičku terminologiju za temeljne nazive gramatičkih kategorija i vrsta riječi u spomenutoj gramatici bosanskog jezika i u turskoj slovnici iz Fojnice, zapazićemo mali procenat međusobne sličnosti. Treba podsjetiti da je to period kad i T. Maretić, kao i brojni gramatičari iz susjednih administrativno-državnih oblasti, uveliko počinju primjenjivati tzv. zajedničku gramatičku terminologiju.

Budući da ne nalazimo važnijeg utjecaja Vuk-Daničićeve reforme terminologije u *Slovnici*, moguće je pretpostaviti da je *Turska slovnica* franjevačkog samostana u Fojnici nastala prije spomenute reforme, ili daleko od utjecaja te reforme.

- 4.3. Unifikacija gramatičke terminologije uveliko je utjecala na promjenu unutar određenih tradicionalnih terminosistema i kod muslimana i kod katolika i kod pravoslavnih žitelja Bosne. Svjedoci smo takvih promjena koje su uočljive čak i letimičnim pogledom na gramatičku literaturu u kasnijem periodu austrougarske uprave. Štaviše, i u gramatikama u susjednim državno-administrativnim oblastima (u Srbiji i Hrvatskoj) u istome periodu dolazi do različitih promjena i izmjena brojnih gramatičkih termina. Stoga je teško utvrditi tačan nastanak nekoga nedatiranog gramatičkog djela (najčešće rukopisa) samo na osnovu terminologije. Međutim, rezultati analize koja je provedena za potrebe ovog rada potvrđuju da je u ograničenom stepenu ipak moguće pretpostaviti približno vrijeme nastanka gramatičkih djela na tlu Bosne i Hercegovine u prošleme stoljeću: analizom općih ortografskih osobitosti gramatičke terminologije u *Slovnici*, kao i analizom frekventnosti tih gramatičkih termina u drugim gramatičkim djelima iz 19. stoljeća, dolazimo do pretpostavke da je *Slovnica* najvjerovatnije nastala nakon 1848. godine, a prije 1880.

5.0. Na osnovu navedenog dolazimo do slijedećih zaključaka:

- a) Turska slovnica pisana je u duhu franjevačke gramatičke tradicije.
- b) Podatak da u *Slovnici* nema niti jednoga termina preuzetog iz osmanske gramatičke tradicije dovodi nas do pretpostavke da je gramatička terminologija, pa i sama *Slovnica* pisana daleko od

⁵⁵ Ibid., str. 207.

utjecaja osmansko-turske gramatičke tradicije, odnosno daleko od utjecaja osmanskog obrazovnog sistema.

- c) Pošto se u bosanskim franjevačkim slovnicama u 19. st. domaća gramatička terminologija počinje koristiti tek s Marijanovićem, anonimna i nedatirana franjevačka turska slovnica iz Fojnice, ako pogledamo na vrstu terminologije koja se u njoj koristi, nije mogla nastati prije 1822. godine.
- d) Nakon što smo usporedbom ortografskih osobitosti utvrdili da je *Slovnica* pisana po pravopisnim pravilima koja je među bosanske franjevce 1848. uveo fra Frano Jukić, došli smo do zaključka da je tekst *Slovnice* nastao tek nakon 1848. godine.
- e) Analiza gramatičke terminologije ukazuje na to da je gotovo nemoguće naći štampano djelo s kraja 19. stoljeća koje ima čak i približno sličnu terminologiju kao što je terminologija u turskoj slovnici iz Fojnice;
- f) U turskoj slovnici ne primjećujemo utjecaje Daničićeve reforme gramatičke terminologije. Gramatička tradicija u kojoj je pisana *Slovnica*, kako vidimo na osnovu gramatičke terminologije, razvijala se, ili daleko od utjecaja spomenutoga pokreta za ujednačavanje gramatičke terminologije, ili je, pak, što je još realnije za pretpostaviti, napisana prije Daničićeve reforme terminologije - prije osamdesetih godina 19. stoljeća.
- g) Terminologija koja se koristi u anonimnoj franjevačkoj turskoj slovnici jeste terminologija koja se u Bosni koristila uglavnom prije dolaska Austro-Ugarske, u periodu dok je Bosna još uvijek bila u granicama Osmanskoga carstva.
- h) Analizom frekventnosti gramatičkih termina iz *Slovnice* koji se koriste i u drugim gramatičkim djelima iz 19. stoljeća dolazimo do zaključka da je *Slovnica* najvjerovatnije nastala prije 1880. godine. Na osnovu gramatičke terminologije moguće je samo okvirno pretpostaviti vrijeme kada je slovnica nastala: to je, po našem mišljenju, period između 1848. i 1880. godine.

Popis skraćenica

Čč = *Četvrta čitanka za osnovne škole u Bosni i Hercegovini*; Gramatički dodatak (str. 333-390), Izdanje Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1919., (I izd. 1887).

Eč = *Prva ezykoslovna čitanka*, Beč 1857.;

Gbj = *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*; Dio I i II; Nauka o glasovima i oblicima, Naklada Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, 1890.;

Ghj = *Gramatika hrvatskog jezika za niže razrede srednjih škola*, napisao T. Maretić, Zagreb 1901.;

Gli = Lovro Šitović Ljubuški: *Grammatica latino-illyrica ex Emmanuelis, aliorumque approbatorum grammaticorum libris, juventuti illyricae studiosae accomodata a patre f. Laurentio de Gliubuschi ...*, Venetiis, MDCCXIII (1713) - djelo iz bosanskohercegovačke terminološke tradicije;

Gshs = *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*: napisao T. Maretić, sveučilišni profesor, Zagreb 1901.

G. Sim. = *Gramatika srpsko-hrvatskog jezika za srednje škole u Bosni i Hercegovini*; I i II dio; sastavio Nikola Simić, direktor gimnazije bihačke, Zemaljska štamparija, Sarajevo 1916.;

G. Vit. = *Gramatika hrvatskoga jezika za školu i samouke*: napisao Josip Vitanović, II prepravljeno izdanje, Zagreb 1892.;

Gzn = *Glasnik zakona i naredaba* (1887.-1914.);

Hp = *Hrvatski pravopis*, napisao Ivan Broz, Zagreb 1892.;

Isg = *Izvod iz srpske gramatike za I i II gimnazijski razred*, sastavio Jovan Živanović, Sremski Karlovci 1904.;

Ivg = *Izvjješće Velike gimnazije u Sarajevu* (sedmo izvješće Velike gimnazije u Sarajevu za šk. god. 1888./89.);

Mt = T. Maretić: "Pregled srpskohrvatske gramatičke terminologije XVII, XVIII i XIX vijeka"; Preštampano iz 243. knjige "Rada" JAZU-a, Zagreb 1932.;

N. Sim = Nikola Simić: "Gramatika hrvatskoga jezika za niže razrede srednjih škola" (Napisao dr. T. Maretić, kr. sveučilišni profesor, Zagreb 1890.), separat iz *Školskog vjesnika*, 1900/VII.

Oshj = *Oblici i sintaksa hrvatskoga jezika za srednje škole*, napisao Mirko Divković, izdanje II pregledano i potpunjeno, Zagreb 1908.;

Pgi = *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata A. P. F. Thoma Babych a Velim Dioec. Scardonensis, Ordinis Min.Regul. Obser. Provinciae Bosnae Argentinae*, Venetiis, MDCCXII (1712.) - djelo iz starije bosanskohercegovačke terminološke tradicije.

Rzš = *Rečenica za školu*, napisao Mirko Divković, izdanje deveto potpunjeno, Zagreb 1901.;

S = *Skladnja (Sintassa) ili druga strana Slovnice talianske, uređena štiti, pisati i govoriti jezikom talianskim za porabu učionah*, U Mostaru tiskom fra F. Milićevića, 1874.;

SI = *Slovnica* (gramatika turskog jezika; rukopis), nalazi se pod br. 45/50 u Knjižnici Franjevačkog samostana u Fojnici.

Sh = *Slovnica hrvatske za srednja učilišta*, napisao Adolfo Veber Tkalčević, III izdanje, Zagreb 1876.;

Shp = *Slovnica hrvatska i pismovnik za pučke učionice*, Beč 1880.;

St = Junus Remzi Stovro: *Arapska gramatika i sastavi* (Emsilet ...); rukopis, Sarajevo 1896.;

Šg = *Školski glasnik* (1910.-1923.), nastavak **Šv** = *Školski vjesnik* (stručni pedagoški časopis, 1894.-1909.);

IZVORI I LITERATURA

- Babić, Marko, "Autographum Vocabula Latino-Turcica et alia nonnulla usui, et utilitati Auditorum Linguarum Orientalium plurimum necessaria fratris Matthaei Mikić et eiusdem curriculum Vitae", In: *POF 37/1987.*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1988., str.119-130.
- Blau, Otto, *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Leipzig 1868.
- Boškov, Vančo, *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1988.
- Čaušević, Ekrem, *Gramatika suvremenoga turskog jezika*, Zagreb 1996.
- Čaušević, Ekrem, "Bosanski' turski i njegova autentična obilježja", *POF 41 /1991.*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 1991., str. 385-394
- Čaušević, Ekrem, "Das Türkische des Josip Dragomanović", In: *Materialia Turcica Band 17*, Pontus Verlag, Göttingen 1996., str. 119-141.
- *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*; Dio I i II; Nauka o glasovima i oblicima, Naklada Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Zemaljska štamparija, Sarajevo, 1890.
- Čedić, Ibrahim, *Školski rječnik lingvističkih termina u bosanskom jeziku*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo 1999.
- Jahić, Dž. - Halilović, S. - Palić, I., *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica 2000.
- Jelenić, Julijan, *Kultura i bosanski Franjevci*, II svezak (1. izdanje-1915.; 2. izdanje priredio: M. Karamatić), Svjetlost, Sarajevo 1990.
- Karadža, Mevlida, *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije - Uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1984.
- Pranjković, Ivo, "Fra Frano Jukić i hrvatska jezično-pravopisna tradicija u BiH", U: *Bosna Franciscana*, god.5, br. 8, Sarajevo 1997., str.131-144.
- Pranjković, Ivo, "Jezikoslovno nazivlje i kategorijalna određenja u gramatici fra Stjepana Marijanovića", *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca* (zbornik), Samobor 1994., str. 145-159.
- Simeon, Rikard, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva – II*, Zagreb 1969., 605-608.
- Stančić, Ljiljana, *Lingvistička terminologija u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo 1986.
- Stančić, Ljiljana, "Termin i kontekst", *Književni jezik 14/4*, Sarajevo 1985.
- *Turska slovnica* (anonim), Knjižnica Samostana Svetog Duha - Fojnica, inv. br. 19572 (stari), 45/50 (novi), novi naziv za *Tursku slovnicu* glasi: *Slovnica*.

PRILOG PROUČAVANJU GRAMATIČKE TERMINOLOGIJE
FRANJEVAČKE TURSKE SLOVNICE IZ FOJNICE

R e z i m e

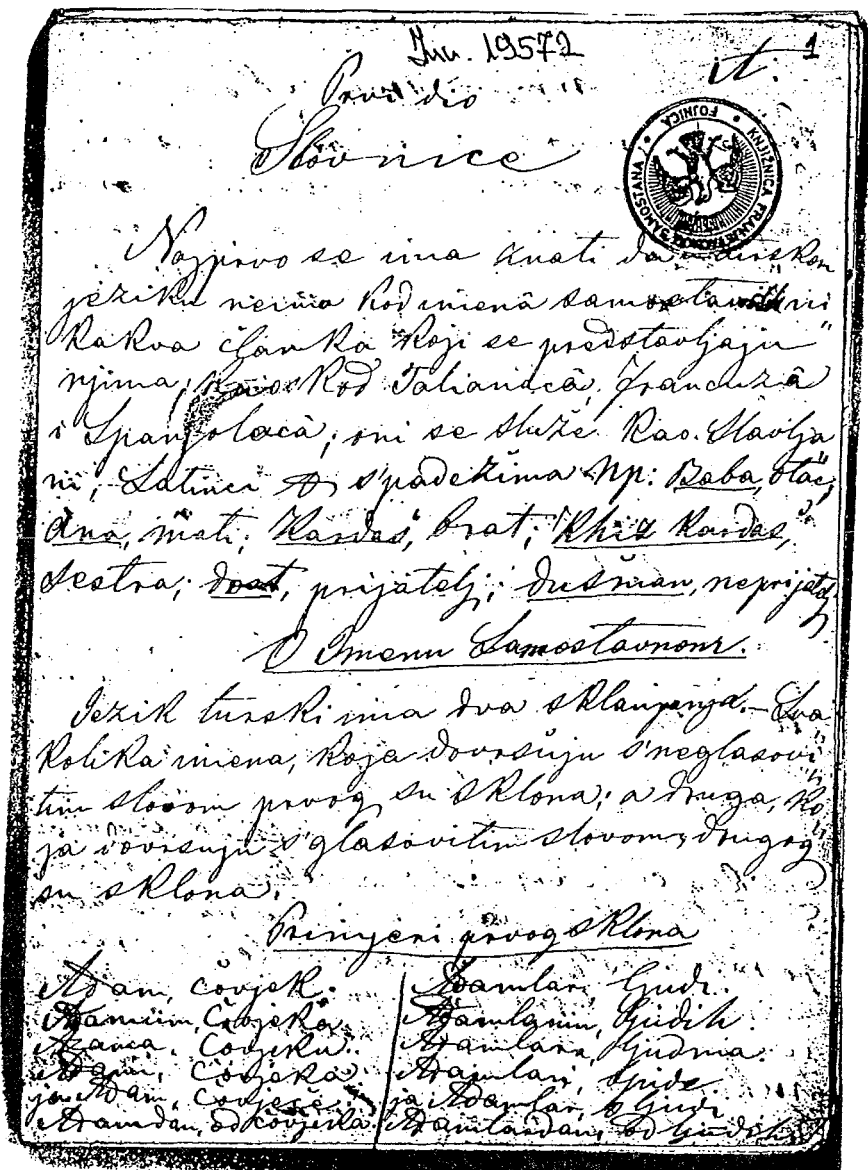
U radu se, na osnovu općih ortografskih osobitosti gramatičke terminologije anonimne i nedatirane turske gramatike / slovnice koja se čuva u Franjevačkom samostanu u Fojnici, kao i usporedbom te terminologije sa terminologijom iz drugih gramatičkih djela koja su se koristila u Bosni u 19. stoljeću, pokušava odrediti kojoj gramatičkoj tradiciji pripada spomenuta slovnica i kada je mogla nastati. Tabelarni prikaz i usporedba terminologije u *Slovnici* sa istom ili sličnom terminologijom u drugim djelima ukazuje na to da se radi o osobenoj terminologiji tzv. južnoslavenske gramatičke tradicije, koja se razvijala odvojeno od osmanskoga obrazovnog sistema u Bosni u tom periodu. U radu ponuđena analiza potvrđuje da se u Bosni u 19. stoljeću gramatička terminologija za opis turskog jezika razvijala unutar različitih gramatičkih tradicija. *Slovnica* je jedna od rijetkih bosanskohercegovačkih gramatika turskog jezika iz 19. stoljeća gdje se koristi isključivo domaća gramatička terminologija. Rezultati analize u ovom radu ukazuju na to da je tekst spomenute turske slovnice najvjerojatnije napisan u periodu između 1848. i 1880. godine, u vrijeme dok je Bosna još uvijek bila u granicama Osmanskoga carstva.

A CONTRIBUTION TO THE RESEARCH INTO GRAMMATICAL
TERMINOLOGY OF THE FOJNICA FRANCISCAN TURKISH
GRAMMAR BOOK

S u m m a r y

The paper has tried, on the basis of general orthographic features of the grammatical terminology used in the anonymous and undated Turkish grammar book / *Slovnica* kept in the Franciscan Monastery at Fojnica, and by comparison of the terminology with the terminology of other grammar works used in Bosnia in the 19th century, to determine which grammatical tradition the mentioned grammar book belongs to and the time it may have been written. The tables and comparison of the terminology in *Slovnica* with the same or similar terminology in other works point to a particular terminology of the so-called South-Slavic grammatical tradition, which was developing

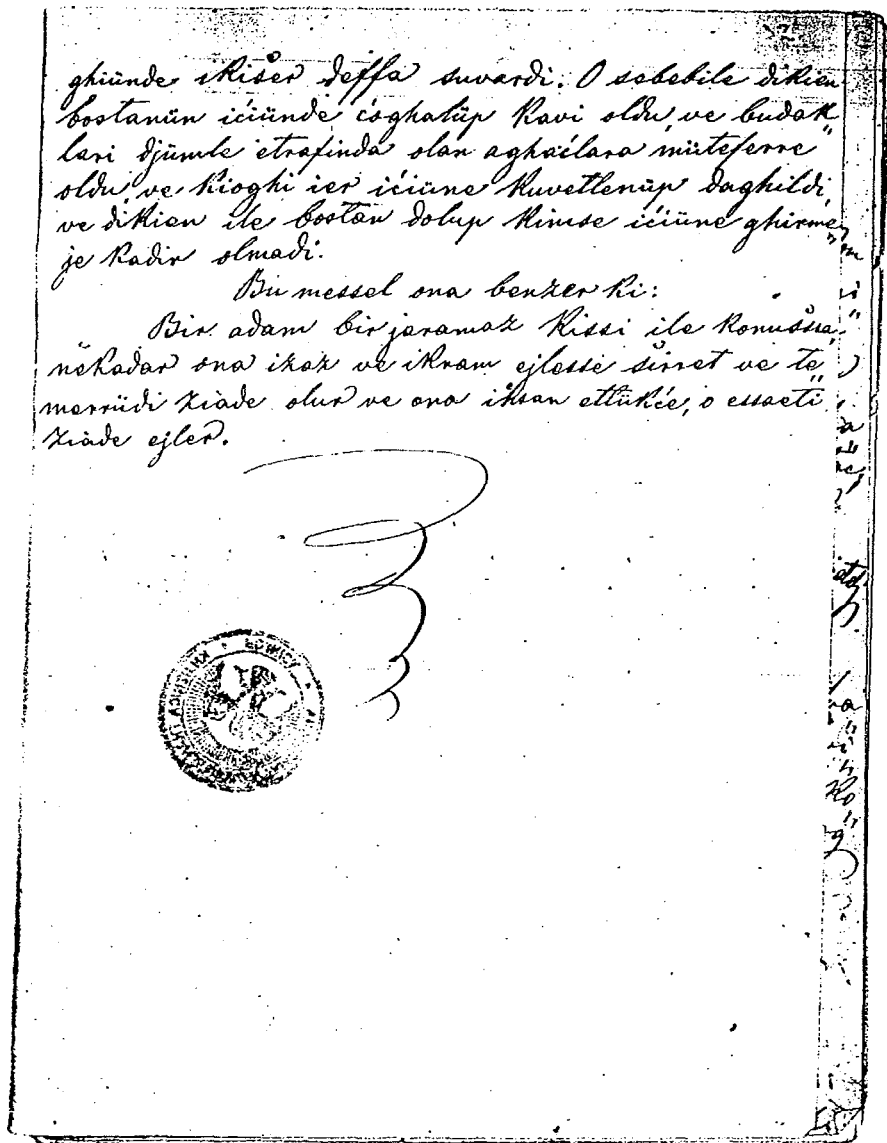
independently of the Ottoman educational system in Bosnia in the period. The analysis presented in the paper confirms that in Bosnia in the 19th century the grammatical terminology to describe the Turkish language developed within different grammatical traditions. *Slovnica* is one of the rare Bosnia-Herzegovina grammar books of Turkish from the 19th century using exclusively local grammar terminology. The results of the analysis in the paper indicate that the text of the mentioned Turkish grammar book was written most probably in the period between 1848 and 1880, at the time when Bosnia was still within the borders of the Ottoman Empire.

Faksimil 1

Turska slovnica iz Fojnice

Uvodni dio

Faksimil 2
 Turska slovnica iz Fojnice
 posljednja strana